

نشست علمی کارشناسی

مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی
دانشگاه تهران
و
انجمن ایرانی مطالعات منطقه‌ای
(کارگروه اوراسیای مرکزی)

۶ آبان ۱۳۹۹

گزارش کامل

نشست علمی-کارشناسی

ایران و روسیه و معادلات در قفقاز جنوبی

وبینار با حضور

دکتر مهدی سنایی

دانشیار گروه مطالعات روسیه دانشگاه تهران
و مشاور ارشد وزیر امور خارجه ج.ا. ایران

گزارش کامل

هشتادونهمین نشست علمی - کارشناسی "ایران و روسیه و معادلات در قفقاز جنوبی" از سوی مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی دانشگاه تهران با همکاری انجمن ایرانی مطالعات منطقه‌ای (کارگروه اوراسیای مرکزی)، در ۶ آبان ۱۳۹۹ به صورت وینار برگزار شد. در این نشست دکتر مهدی سنایی دانشیار گروه مطالعات روسیه دانشگاه تهران و مشاور ارشد وزیر امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، به طرح نقطه نظرهای خود پرداخت. مدیر نشست نیز دکتر الهه کولایی بود. دکتر سنایی گفت: «مناقشه قره‌باغ از مناقشه‌هایی است که باوجود پیشینه تاریخی، وضعیت فعلی آن را می‌توان از پیامدهای فروپاشی شوروی تلقی کنیم. از سال ۱۹۸۸، این منطقه متشنج شد و پس از فروپاشی شوروی، جنگ اوج گرفت و تا سال ۱۹۹۴ تداوم یافت. در این جنگ ۱۴هزار کیلومتر مربع که شامل قره‌باغ می‌شود به تصرف ارمنستان درآمد و دو طرف بیش از ۳۰ هزار کشته دادند. ایشان در مورد معنای ناگورنو-قره‌باغ گفتند ناگورنو یعنی کوهستانی. این منطقه روی کوه قرار گرفته است».

ایشان در ادامه به پیشینه تاریخی مناقشه قره‌باغ پرداخت و گفت: «نباید مناقشه سال ۲۰۲۰ را با مناقشه دهه ۱۹۹۰ یکسان برآورد کنیم و تحلیل مشابه ارائه دهیم، مناقشه قره‌باغ در سال ۲۰۲۰، اولین درگیری است که پس از ۲۵ سال در این زمینه، بیش از چند روز طول کشیده‌است. اکنون حدود یک ماه از جنگ می‌گذرد و با وجود سه نوبت آتش بس و سندی که در ماه اکتبر بین طرفین درگیری در روسیه به امضا رسید تاریخ پایان قطعی جنگ مشخص نیست. اما چرا تلاش‌های بین‌المللی به نتیجه نرسیده‌است؟ گروه مینسک که گروه شناخته‌شده‌ای است، تلاش کرد صلح مورد قبول دو طرف شکل بگیرد، که شکل نگرفت. بنابراین در مجموع در حل مناقشه ناکام بوده‌است».

دکتر سنایی در مورد موضع دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان گفت: «ارمنستان به اصل حق تعیین سرنوشت توسط مردم قره باغ و جمهوری آذربایجان به اصل حفظ تمامیت ارضی خود در این مدت استناد کرده‌اند. هر دو اصل مورد قبول نظام بین‌الملل هستند، اما آنها به نقطه مشترکی نرسیده‌اند و موضوع حل نشده، باقی مانده است». ایشان در ادامه افزود: «در دوره شوروی، قره‌باغ جزء جمهوری آذربایجان بود و توسط حکومت محلی و کاملاً خودمختار با حاکمان ارمنی اداره می‌شد، اما بعد از فروپاشی شوروی این منطقه، وضعیت مبهمی پیدا کرد. قره‌باغ اعلام خودمختاری کرد اما تنها از سوی ارمنستان به رسمیت شناخته شد. به‌طور رسمی هم جزء ارمنستان نیست پس دارای وضعیت حقوقی در نظام بین‌الملل به عنوان دولت-ملت نیست». دکتر سنایی به اهمیت قفقاز جنوبی از نظر پل ارتباطی اروپا و آسیا، منابع نفت و گاز و همین‌طور اهمیت قفقاز برای کشورهای منطقه از جمله ایران، روسیه و ترکیه از نظر تاریخی، امنیتی و اقتصادی و همین‌طور برای غرب و آمریکا اشاره کرد و گفت: «یکی از تحلیلگران روسیه گفته‌است که در طول تاریخ، امنیت در این منطقه توسط قدرت‌های بزرگ تأمین شده و سایه قدرت‌های بزرگ همیشه بر سر این منطقه بوده‌است و در شرایط معاصر هم بازیگران بین‌المللی در این منطقه تأثیرگذار هستند». ایشان بار دیگر

بر این موضوع تأکید کردند که نمی‌توان مناقشه قره‌باغ را براساس عوامل دهه ۱۹۹۰ بررسی کرد. رخدادهای نظام بین‌الملل، تحولات ارمنستان و جمهوری آذربایجان باید درک شود. آتش بس در دهه ۹۰، در فضای نظم نوین در حال گسترش پس فروپاشی شوروی و در منطقه ای که هنوز جزء فضای کاملاً متأثر از مسکو تلقی می‌شد، شکل گرفت. در آن زمان ناتو در منطقه بسیار فعال بود و گروه مینسک مسئولیت تأمین صلح و آرامش در قره باغ را بر عهده داشت، اما الان وضعیت تغییر کرده است. مهمترین تغییرها عبارت است از:

۱- جمهوری آذربایجان در سه دهه گذشته به عنوان جمهوری همسایه و مسلمان از نظر اقتصادی به رشد و توسعه اقتصادی و ثبات نسبی در همه عرصه‌ها، به‌ویژه در زمینه تجهیزات فنی و نظامی دست‌یافته‌است. اما ارمنستان جمهوری فقیری در فضای پساشوروی است و از نظر وسعت جغرافیایی، کوچکترین جمهوری است. منابعی ندارد و رشد و توسعه اقتصادی آن کندتر صورت گرفته‌است. از نظر تجهیزات نظامی نیز ضعیف‌تر از جمهوری آذربایجان است. بنابراین تناسب معادله قدرت میان این دو کشور تا اندازه‌ای برعکس شده است.

۲- تغییر نسل رهبران: رهبران منطقه قفقاز جنوبی مربوط به دوره شوروی نیستند به‌ویژه در گرجستان و ارمنستان با انقلاب رنگی که رخ داد نسل جدیدی از رهبران روی کار آمدند. مبانی تصمیم‌گیری برای نسل جدید رهبران متفاوت از گذشته است.

۳- تغییر نظم منطقه: بخشی از تغییر نظم را می‌توان به تغییر نسل رهبران مربوط دانست. اما این تغییر بخش‌های دیگری هم دارد؛ طی دهه نود و سال‌های دوهزار میلادی سازمان پیمان امنیت

دسته جمعی و سازمان گوام دو عنصر اصلی نظم منطقه‌ای بودند، اما سازمان دوم دیگر نیست و گرایش کشورهای منطقه هم تفاوت کرده است. ابتدا جمهوری آذربایجان متمایل به غرب بود و در سیاست خارجی خود این هدف را دنبال می‌کرد. در مقابل، جمهوری ارمنستان متمایل به بازیگران منطقه‌ای بود. اما سیاست خارجی هر دو کشور و نظم بین‌المللی نیز تغییر کرده است. در واقع امروز سیستم بین‌المللی، سلطه و حضور دهه ۱۹۹۰ را ندارد و تمایلی که در گذشته در اروپا و آمریکا برای ورود به این مسائل بود کمتر شده است و در مقابل اهمیت معادلات و بازی‌های منطقه‌ای نسبت به گذشته افزایش یافته است. بنابراین، باید این تحولات را بیش از اینکه در چارچوب گروه مینسک و دهه ۱۹۹۰ ببینیم باید در حوزه تغییر در نظم منطقه‌ای دید. نکته مهم دیگر این است که تغییر در نظام بین‌الملل ویژه بحران قره باغ نیست، بلکه در دوره معاصر سلطه و حضور سازمان‌های بین‌المللی به اندازه دهه ۱۹۹۰ و اوایل هزاره سوم زیاد دیده نمی‌شود.

۴- در مورد بازیگران منطقه‌ای باید گفت ترکیه از شرایط ضعف سیستم‌های بین‌المللی در سال‌های اخیر بهره برده است. سیاست خارجی فعال ترکیه در سوریه، عراق، لیبی، دریای مدیترانه و دریای سیاه نشانگر این موضوع است. همچنین ترکیه که پیش‌تر در چارچوب ناتو فعالیت می‌کرد، مستقل شده و بهره‌های شرقی در سیاست خارجی آن فعال شده است.

۵- ظهور بازیگران جدید در منطقه: حضور یک بازیگر جدید در منطقه را نیز در مقایسه با گذشته باید مورد توجه قرار داد. رابطه خوب اسرائیل با جمهوری آذربایجان و ارمنستان در قفقاز جنوبی

مهم است. رژیم صهیونیستی رابطه ویژه‌ای با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی به‌ویژه در زمینه فنی، صنعتی و نظامی دارد».

۶- «حضور گروه‌های تروریستی در منطقه می‌تواند شرایط جنگ را تغییر و مسائل اوراسیای مرکزی را به خاورمیانه پیوند دهد. این معادله بسیار از تحولات خاورمیانه و شمال آفریقا تاثیرپذیرفته است».

۷- نکته آخر اینکه «یک نوع جنگ جدید از نظر استفاده از سلاح‌های جدید شکل گرفته است. در این جنگ از پهپاد استفاده زیادی شده که هم روشی جدید و هم ارزان است.

نکته مهم دیگر که در تحلیل تحولات اخیر باید به آن توجه داشت این است که جنگ فقط بر سر قره باغ نیست، بلکه در دهه ۱۹۹۰، ارمنستان علاوه بر قره باغ، هفت شهر و ده‌ها روستای متعلق به جمهوری آذربایجان را به تصرف خود درآورد».

دکتر سنایی در مورد موضع روسیه گفت: «روسیه خواهان آتش‌بس است. بعد از گذشت دو هفته از مناقشه، دو طرف درگیری با لاوروف سندی را برای آتش‌بس امضا کردند. روسیه اعلام کرد در قالب سازمان امنیت جمعی متعهد به حفظ تمامیت ارضی ارمنستان است، اما جنگ خارج از سرزمین ارمنستان و در مرز ارمنستان است. پوتین در نشست والدای در پاسخ به موضع روسیه در جنگ قره‌باغ همین موضع را اعلام کرد. پوتین گفت: ارمنستان و جمهوری آذربایجان با روسیه همکاری دارند. ارمنستان مشترکات دینی، تاریخی و فرهنگی با روسیه و جمهوری آذربایجان همکاری اقتصادی گسترده‌ای با روسیه دارد. دو میلیون ارمنی و آذری در روسیه زندگی می‌کنند. ارمنستان مسیحی و جمهوری آذربایجان مسلمان است و پانزده درصد از جمعیت روسیه هم مسلمان است. پوتین ناظران

را مطمئن کرد که روسیه مایل به ورود نظامی به مناقشه قره‌باغ نیست و این مناقشه باید از راه مذاکره حل و فصل شود. سپس از پوتین سوال شد که: آیا ساختار جدیدی به جای گروه مینسک باید تعریف شود؟ ایشان جواب مشخصی ندادند اما این را هم نفی نکردند. در مورد ترکیه زمانی که از آقای پوتین سوال شد که قصد دارد امپراتوری عثمانی را احیا کند یا خیر ایشان گفتند: در این مورد اطلاعی ندارم.

اما مبادلات اقتصادی ترکیه و روسیه در حال رشد است. ترکیه سامانه اس-۴۰۰ را تحویل گرفته است. ترک‌ها به تعهدهای خود عمل می‌کنند. پوتین این پیام را داد که در مورد کار با ترکیه در حوزه وسیع‌تری نگاه می‌کند».

ایشان در مورد معادلات ایران و روسیه در قفقاز جنوبی گفت: «ایران با سه کشور قفقاز جنوبی مرز مشترک دارد. صلح و آرامش منطقه همیشه برای ایران مهم بوده است. با ارمنستان در قالب اتحادیه اقتصادی اوراسیا روابط خوبی دارد. ایران در مورد این جنگ برای میانجیگری اعلام آمادگی کرد، زیرا به دنبال موازنه مثبت است. خط قرمز ایران، حضور گروه‌های تروریستی است. ایران خواستار آتش‌بس فوری است زیرا تداوم جنگ در منطقه به سود ایران نیست. ایران و روسیه در قفقاز جنوبی پیوندهایی دارند از جمله اتحادیه اقتصادی اوراسیا با حضور ارمنستان و راه‌گذار شمال-جنوب با حضور جمهوری آذربایجان. ویژگی‌های این روابط اجازه رایزنی برای حل و فصل مناقشه را می‌دهد. ایران و روسیه تجربه صلح در تاجیکستان را دارند، هر دو کشور در سوریه علیه تروریسم جنگیده‌اند و ورود غرب و آمریکا در مسائل منطقه‌ای را رد کرده‌اند. ایران و روسیه برای حل بحران قره‌باغ به صورت دوجانبه یا چندجانبه عمل خواهند کرد. همکاری ایران، روسیه و ترکیه در موضع قره‌باغ هم می‌تواند به حل و فصل موضوع کمک کنند. بی‌تردید حضور جدی ترکیه در این مناقشه

نشان می‌دهد شکل متفاوت‌تری نسبت به گذشته برای حل و فصل موضوع با حضور بازیگران منطقه‌ای می‌تواند مورد نظر باشد. ایران و روسیه نسبت به حضور تروریست‌ها در منطقه حساسیت دارند. در سال‌های قبل بیش از پنج هزار نفر از مناطق جنوبی روسیه و قفقاز شمالی به داعش در سوریه پیوستند. اکنون برپایه گزارش نهادهای امنیتی روسیه، بیش از دوهزار تروریست از سوریه به منطقه درگیری در قفقاز جنوبی منتقل شده‌اند. حضور نیروهای تروریستی در نزدیک مرز روسیه، می‌تواند امنیت روسیه را تهدید کند. مناطق مسلمان‌نشین مانند داغستان و چچن در مرز قفقاز جنوبی هستند. حضور تروریست‌ها می‌تواند در فاصله چندده کیلومتری روسیه حساسیت موضوع را افزایش دهد».

ایشان در ادامه گفت: «موضع ایران و روسیه بیش از گذشته به هم نزدیک شده‌است. در تحولات دهه ۱۹۹۰، با اینکه روسیه و ایران با هم تبادل و رایزنی نزدیکی می‌کردند، اما دیدگاه‌های متفاوتی داشتند.

موضع ترکیه اکنون کاملاً به سود جمهوری آذربایجان است. موضع ایران همزمان با دفاع از تمامیت ارضی جمهوری آذربایجان و اعتقاد به ضرورت آزاد شدن مناطق اشغالی جمهوری آذربایجان، حفظ توازن در منطقه است. موضع روسیه هم نزدیک به ایران است و زمینه مذاکره و رایزنی را فراهم می‌کند. به صورت کلی ایران و روسیه مطابق قطعنامه‌های سازمان ملل بر این باور هستند که مناطق اشغالی جمهوری آذربایجان نمی‌تواند همیشه در اشغال باشد و باید به جمهوری آذربایجان برگردد. در جنگ یک ماهه گذشته، جمهوری آذربایجان مدعی شده تاکنون پنج منطقه (شامل پنج شهر و ده‌ها روستا) از مناطق اشغالی خود را زیر کنترل در آورده است و به دنبال آزادسازی دو منطقه دیگر از طریق جنگ یا مذاکره است. ضرورت پایان دادن سریع به جنگ، حضور نیافتن تروریست‌ها در این منازعه و در مرزهای دو کشور و احترام به مرزهای

بین‌المللی از جمله اصول مشترک میان ایران و روسیه برای همکاری در این مناقشه است». در ادامه حاضران به طرح پرسش‌ها یا نقطه‌نظرهای خود پرداختند.

دکتر سنایی در پاسخ به پرسش یکی از دانشجویان گفت: ما باید موضع فعال‌تری در اوراسیا داشته باشیم. نه اینکه منفعل بوده‌ایم؛ خیر! دیپلماسی ما فعال بوده است. رفت و آمد و تبادل سیاسی قابل توجهی وجود داشته، اما باید راهبرد عمیق و کلان‌تری را در این حوزه دنبال کنیم. موضع ایران در تحولات قره‌باغ قدری با تأمل همراه بوده و مقام‌های کشور با حساسیت و دقت این بحران را دنبال می‌کنند و در پی برقراری صلح در منطقه هستند. با این حال متناسب با حضور تاریخی ایران در قفقاز، باید اهرم‌سازی بیشتری انجام و روابط عمیق‌تری با هر سه جمهوری قفقاز جنوبی پی‌ریزی شود.

در پاسخ به پرسش بعدی، دکتر سنایی گفت: پوتین گفته زمانی که تمامیت ارضی ارمنستان تهدید شود، به جنگ ورود می‌کند. پس بعید است مناقشه به آنجا بکشد که جمهوری آذربایجان وارد خاک ارمنستان بشود، زیرا محل مناقشه تغییر خواهد کرد. الان محل درگیری و منازعه بخش‌هایی از خاک جمهوری آذربایجان است که همراه با قره‌باغ از آن جدا شده است. الهام علی‌اف هم اعلام کرده که هدف از این جنگ آزاد سازی سرزمین‌های آذری است. آزادسازی مناطق اشغالی جمهوری آذربایجان سناریویی است که با مواضع ایران و روسیه و قطعنامه‌های سازمان ملل در تناقض نیست. مطابق با قطعنامه‌های سازمان ملل، سرنوشت خود قره باغ کوهستانی باید از طریق مذاکره و همه‌پرسی تعیین شود. چنانچه سناریوی دومی در جنگ دنبال شود که پیوستن قره باغ

کوهستانی به جمهوری آذربایجان باشد. در آن صورت حساسیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی افزایش خواهد یافت.

دکتر کولایی گفت: مشی روسیه نسبت به دهه ۱۹۹۰ تغییر کرده است، رفتار ایران چطور؟ آیا درسی که در تحولات گذشته گرفته‌ایم را آویزه گوش کرده‌ایم، یا رفتارمان را در منطقه با نظر روسیه تنظیم می‌کنیم؟»
دکتر سنایی در پایان گفتند: «دنیا و منطقه تغییر کرده است. ما نمی‌توانیم با تحلیل‌های کلیشه‌ای تحولات را تحلیل کنیم. ضعف عملکرد ما این است که نه اینکه روابط بدی با کشورهای منطقه داشتیم، بلکه عرصه‌های روابط باید عمیق‌تر می‌شد و اهرم‌های بیشتری در اختیار ایران قرار می‌داد. ایران پس از گذشت نزدیک به سه دهه در کنار حضور سیاسی و فرهنگی می‌توانست از چند پروژه کلان اقتصادی در حوزه انرژی، انتقال انرژی و سایر موارد با جمهوری‌های سه‌گانه قفقاز جنوبی برخوردار باشد و طرح راهگذر شمال-جنوب را هم با سرعت بیشتری تحقق بخشد. به این وسیله روابط دوستانه با این جمهوری‌ها جنبه‌های راهبردی و پایدار پیدا می‌کند».

در پایان دکتر کولایی از حضور دکتر سنایی در بحث و بررسی سیاست خارجی ایران و روسیه در قفقاز جنوبی تشکر کردند.

پایان

مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی

آدرس: تهران، خیابان انقلاب، دانشکده

حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

تلفن: ۰۲۱۶۶۴۱۹۸۰۴

نمابر: ۰۲۱۶۶۹۵۳۹۹۶۰-۰۲۱۶۶۴۱۹۷۰۴

پست الکترونیک:

cces@ut.ac.ir

تارنما:

cces.ut.ac.ir

Center for Central Eurasia Studies

Address: Faculty of Law and
Political Science, University of
Tehran, Enghelab Ave, Tehran,
Iran.

Website: cces@ut.ac.ir

Email: cces@ut.ac.ir

Tel No: +982166419704